

De middeleeuwse woontoren van Hilversum

door
Wim J. Dral

Dr De Lange heeft verscheidene malen de aandacht gevestigd op de aanwezigheid van een 'stenen toren ende huizinge' in het Hilversum van de veertiende eeuw. In deze bijdrage wordt allereerst kort stil gestaan bij de ontwikkeling van het kasteel. Daarna proberen wij na te gaan welke gebouwen er rond 1300 op Kerkbrink stonden, waarom de woontoren zich niet verder ontwikkelde en de burcht bij Oostvoorne bijvoorbeeld wel. Tenslotte kijken we naar de eigenaren van de toren en vragen ons af wie er gewoond kan hebben.

Wim Dral studeerde middeleeuwse geschiedenis aan de Rijks Universiteit te Leiden.

Inleiding

Op 18 januari 1989 hield prof.dr D.P. Blok een lezing voor onze vereniging en de A.W.N. over plaats- en streeknamen in het Gooi. Op basis van een analyse van de naam Hilversum kwam prof. Blok tot de conclusie, dat deze naam uit de vroege middeleeuwen stamde. Het dorp bestond dus waarschijnlijk al in de vroege middeleeuwen. In de schriftelijke bronnen verschijnt 'Hilfercem' voor het eerst in de baljuwsrekening van 1305 van Bernd van Doornwerde, die op 'manendaghes vor sinte Thomaesdach' (20 december) in ons dorp verbleef. Toen Heynric van Snellenberch in 1369 een 'toern ende husinghe' in erfleen kreeg werd duidelijk, dat er in Hilversum een woontoren stond.¹ De schriftelijke bronnen lieten ons echter verder in de steek met betrekking tot gegevens omtrent de oudheid van het gebouw.

Uit opgravingen kwam vast te staan, dat er rond 1300 al stenen gebouwen op de Kerkbrink moeten hebben gestaan. De toren was dus mogelijk ouder dan wij op grond van de geschreven bronnen kunnen nagaan.

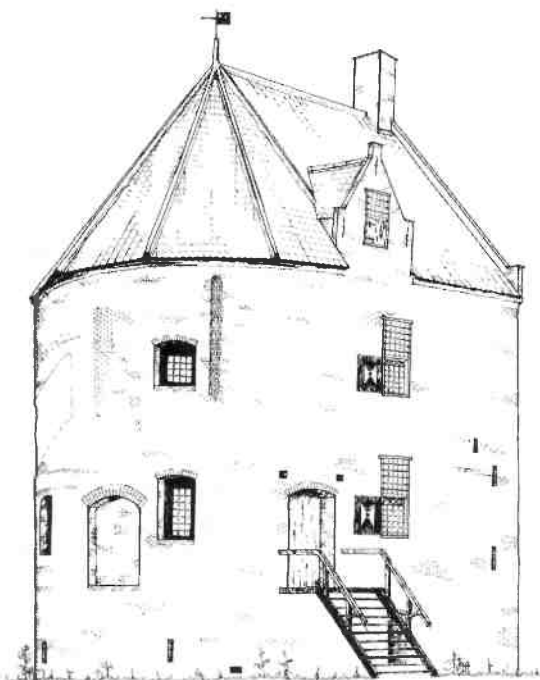
Het versterkte huis

De ontwikkeling van het kasteel kan niet los ge-

zien worden van de oorlogvoering in de middeleeuwen. Zo'n versterkt huis was nodig geworden als beveiliging tegen de gewapende ruiters, die vanaf de vroege middeleeuwen een steeds belangrijker rol gingen spelen in de oorlogvoering. Het kasteel bood niet alleen bescherming aan de bewoner, maar ook de omwonenden zochten in tijden van gevaar er bescherming. De kasteelheer had in veel gevallen het omringende land in leen van de vorst en oefende als zodanig het gezag uit over dat gebied. Naast een defensieve functie had het ook een offensieve functie. Vanuit het kasteel werd het omringende land gecontroleerd. De pacht werd er betaald en de oogst werd er bewaard en beschermd tegen overvalers.

Het eerste kasteel was niet veel meer dan een verdedigbare houten of stenen woontoren met een houten palissade of een stenen muur er om heen. Binnen die omheining stonden dan nog wat woningen van mensen, die nauw bij het kasteel betrokken waren.² Zo'n woontoren werd later vaak uitgebreid met een voorburch.³ In de elfde eeuw gingen men de toren op een kunstmatig opgeworpen heuvel (of motte) bouwen. Toen belegeraars de funderingen gingen ondermijnen was het met het 'motte-kasteel' gedaan. In de twaalfde eeuw verscheen de toren (de donjon) direct op het maaiveld als centraal gebouw van het kasteelterrein, dat door een stenen muur werd omringd. De donjon was in tijden van nood het laatste toevluchtsoord van de gehele kasteelgemeenschap. De voorraden werden er meestal op de begane grond opgeslagen. Van buiten af kon men niet gemakkelijk bij de voorraden komen, omdat de ingang vaak op eerste verdieping gesitueerd was.⁴ Naarmate de middeleeuwen vorderden werden de kastelen groter en gingen zij bestaan uit een complex van vleugels, torens en muren om een binnenplaats. Een mooi voorbeeld uit onze streek is het Muiderslot.

Het huidige Muiderslot dateert uit de veertiende

Een middeleeuwse woontoren: het Huys Dever te Lisse. Uit verdedigingsoverwegingen is de ingang op de eerste verdieping.

de eeuw, maar werd al ca. 1280 gesticht.⁵ De Hilversumse woontoren, die ongeveer gelijktijdig gebouwd is met het slot aan de monding van de Vecht⁶, heeft de beschreven ontwikkeling niet doorgemaakt. Zij is hierin niet de enige. Holland telde veel van zulke versterkte torens. Een mooi voorbeeld is de burcht bij Dever. De donjon bij Oostvoorne werd in de veertiende eeuw wel uitgebreid. Deze laatste burcht ontwikkelde zich tot een jachtslot waar graaf Albrecht en diens zoon Jan regelmatig vertoefden.⁷ Dat de woontoren van Hilversum niet dezelfde ontwikkeling heeft door gemaakt zal ongetwijfeld te maken hebben gehad met de ligging. Het Muiderslot lag dan wel strategisch en was belangrijk, maar kreeg weinig grafelijk bezoek.⁸ Eigenlijk was de belangstelling van de Hollandse graven voor een uithoek als het Gooi niet bijzonder groot. Er hebben wel reizen naar Gooise steden plaatsgevonden, maar deze reizen hielden meestal verband met de vaak gespannen verhouding tussen Holland en het Sticht, of de graven trokken door het

Gooi als zij op doorreis waren.⁹ Hilversum werd niet aangedaan. De steden Muiden, Weesp en Naarden meestal wel.¹⁰

De 'Toern ende husinghe'

Enige jaren geleden werden bij een noodopgraving aan de overzijde van de Kerkbrink losse kloostermoppen gevonden, die waarschijnlijk afkomstig waren van stenen gebouwen, die omstreeks 1300 op de Kerkbrink stonden. Na de brand van de Grote Kerk in 1971 werden opgravingen verricht door o.a. vrijwilligers van de A.W.N. De fundamenten die blootgelegd werden, waren waarschijnlijk van een kapel en bestonden uit kloostermoppen, die aan de hand van het formaat konden worden gedateerd rond 1250. Het is heel goed mogelijk, dat bij de herbouw van de kerk aan het eind van de vijftiende eeuw gebruik werd gemaakt van materiaal van de na 1435 verwoeste woontoren. Het is tevens mogelijk dat men voor de vijftiende-eeuwse kerk materiaal gebruikt heeft van de oude kapel.

De plaats waar de woontoren gestaan moet hebben is niet geheel duidelijk. De Lange nam aan dat het versterkte huis gestaan moet hebben op de plaats van het Oude Raadhuis. Op de plaats van de huidige Grote Kerk stond een kapel. Aangezien in de bronnen gesproken wordt over huizen en hofstede is het niet onmogelijk, dat die gebouwen behoort hebben tot één complex.

In de tweede helft van de 14e eeuw duikt deze woontoren op in de bronnen. Op 30 juni 1369 droeg de Stichtse edelman Heynric van Snellenberch zijn woontoren op aan Albrecht van Beieren om het in leen weer te ontvangen.¹¹ Uit veiligheidsoverwegingen deden edelen de eigendomsrechten van hun bezit wel vaker over aan hun leenheer om het vervolgens weer in leen te ontvangen.¹² Merkwaardig genoeg dateert Groesbeek deze handeling op 23 februari 1370.¹³ Hij geeft echter nergens aan waar hij die datum vandaan heeft.

Toen Heynric van Snellenberch stierf liet hij zijn bezit na aan zijn dochter Peynse. Zij werd er op 13 september 1385 door Albrecht mee beleend. Zij deed echter zelf geen leenhulde. Dat deed haar oom Willem in aanwezigheid van de raadsheer Philips van Wassenaer.¹⁴

Fundamenten van een 13e-eeuwse kapel op de Kerkbrink. Deze kloostermoppen zijn rechts op de foto te zien, het blok bakstenen erachter is een 18e-eeuws pilaarfundament van de herbouw van de kerk na de grote dorpsbrand. Op de achtergrond de muur van de 15-eeuwse toren. Foto: collectie Goois Museum.

Snellenberch en Nijenrode

In 1435 duikt de woontoren voor het laatst op in de bronnen. In dat jaar op 30 januari werd Splinter van Nijenrode er mee beleend.¹⁵ De Lange noemt als leenman Jan van Nijenrode, terwijl Enklaar het heeft over Splinter en uit de aantekeningen van De Lange blijkt dat de toren aan Splinter van Nijenrode wordt overgedragen.¹⁶ Deze Splinter van Nijenrode was niet de eerste de beste. Hij was baljuw en rentmeester van Gooiland 1421-1442, kastelein van Muiden tot 1426 en baljuw van Loosdrecht in 1427.¹⁷

Het ten tonele voeren van Jan van Nijenrode is mij niet geheel duidelijk. In 1421 werd Jan door Splinter als baljuw van Gooiland opgevolgd.¹⁸ Het is echter niet waarschijnlijk dat Splinter er ook gewoond heeft. Hilversum had in 1305 al een schout¹⁹ en het is dus heel goed mogelijk dat die daar gewoond heeft. Wie weet heeft de schout op 20 december 1305 de baljuw Bernd

van Doornwerde op zijn woontoren ontvangen.

De Lange vraagt zich af hoe de toren van de Snellenberchs over is gegaan in de handen van het geslacht Nijenrode. Groesbeek meent dat de woontoren in 1435 in het bezit was van Jacob Oestgen, die hem overdeed aan Splinter van Nijenrode.²⁰ Bij Enklaar en trouwens ook bij De Lange komt deze Jacob Oestgen voor. Oestgen verzocht op 30 januari 1435 aan de toenmalige landsheer, de Bourgondische hertog Philips de Goede, Splinter van Nijenrode met de woontoren te belenen.²¹ Hoe de woontoren in het geslacht Nijenrode terecht gekomen is, lijkt me duidelijk. Wie is dan Jacob Oestgen en hoe kwam hij aan de woontoren? Met deze vraag blijven we zitten. Het kan zijn dat het geslacht Snellenberch uitstierf, zodat het leen terugviel aan de graaf. Die kon ermee belenen wie hij wilde. Het lijkt me gewenst om nader te onderzoeken wie die Jacob Oestgen is. Wellicht dat we via hem meer over de woontoren te weten komen.

Noten

- 1 D.Th. Enklaar, *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en lande van Gooiland* (Utrecht 1932) 437; Streekarchief voor het Gooi (SAG), collectie De Lange inv.nr. 317.
- 2 K.A. Ottenheim, 'Oorlog rondom kastelen', in: A.J. Brand (red), *Oorlog in de middeleeuwen* (Hilversum 1990) 74.
- 3 J.J. Terwen, 'De bouwkunst van het Noorden 1000-1500', in: *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden (NAGN) III* (Haarlem 1982) 324.
- 4 Ottenheim, 'Oorlog rondom kastelen', 75.
- 5 J.J. Terwen, 'De bouwkunst van het Noorden', 325 (tekst bij foto Muiderslot).
- 6 P.W. de Lange, *Grepen uit Hilversums historie van 900-1800* (Hilversum 1990) 34 (onderschrift foto).
- 7 J.G. Smit, 'De verblijfplaatsen van de graven van Holland en Zeeland', *Holland* 24 (1992) 118-119.
- 8 Smit, 'Verblijfplaatsen', 116.
- 9 J.G. Smit, 'De graven van Holland en Zeeland op reis. Het grafelijk itinerarium van het begin van de veertiende eeuw tot 1425', in: D.E.H. de Boer e.a. (red), *Holland in wording. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw.* (Hilversum 1991) 109.
- 10 Smit, 'Graven', 107.
- 11 Enklaar, *Rechtsbronnen*, 437.
- 12 J.W. Groesbeek, *Middeleeuwse kastelen van Noord Holland. Hun bewoners en bewogen geschiedenis* (Rijswijk 1981) 235.
- 13 Groesbeek, *Kastelen*, 235.
- 14 SAG, coll. De Lange inv.nr. 317; Groesbeek, *Kastelen*, 235.

- 15 Enklaar, *Rechtsbronnen*, 437-438; SAG, coll. De Lange, inv. nr. 317.
- 16 De Lange, *Grepen*, 35; Enklaar, *Rechtsbronnen*, 437-438; SAG, coll. De Lange inv. nr. 317.
- 17 W. Prevenier en J.G. Smit, *Bronnen voor de geschiedenis van de Staten en steden van Holland voor 1544. Deel I 1276-1433, eerste stuk: Inleiding, lijsten en indices* ('s-Gravenhage 1991; RGP grote serie 202) 231.
- 18 Prevenier, *Dagvaarten*, 231.
- 19 K. Blauw, 'Over het bestuur van Gooiland voor 1795 en de ramp van 1350', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 67 (1954) 67.
- 20 Groesbeek, *Kastelen*, 235.
- 21 Enklaar, *Rechtsbronnen*, 437-438; SAG, coll. De Lange, inv. nr. 317.

NEDERLAND 1e emissie zeer uitgebreid voorradig op plaatnummers, kleuren en stempels.	NEDERLAND PUNTSTEMPELS uitgebreide voorraad met vele betere en lastige stempels.	NEDERLAND KLEIN-RONDSTEMPELS zeer uitgebreid voorradig met vele betere en zeldzame stempels, veel in luxe kwaliteit.	NEDERLAND verschillende tandingen en typen gewone en portzegels, uitgebreide voorraad w.b. vele lastige ex.
NEDERLAND vanaf 1852 gebruikt en ongebruikt vrijwel compleet leverbaar, ook grote voorraad postfrisse zegels.	OVERZEESSE RIJKS-DELEN uitgebreide voorraad met vele betere en zeldzame zegels en series.	EUROPESE LANDEN, ENGELSE KOL., U.S.A. met name de oudere zegels uitgebreid voorradig.	MOTIEFZEGELS grote voorraad bloemen, dieren, ruimtevaart, sport, enz. meest voor 1975.
Wij beoordelen betere en zeldzame zegels GRATIS voor u op kwaliteit en echtheid.		Wij zijn geïnteresseerd om grote verzamelingen of betere losse zegels te kopen.	
Bij verkoop via veilingen kunt u gebruik maken van onze vakkennis bij het verkavelen van uw verzameling, waardoor voor u een zo hoog mogelijke opbrengst verkregen wordt; de bemiddelingskosten zijn voor u slechts 5% van het verkoopbedrag.			
Zie ook onze uitgebreide aanbiedingen in het decemberrnummer van Philatelie (bladzijde 864 t/m 867)			
Verzamel postzegels – verzamel klassieke zegels.		POSTZEGELHANDEL M. VAN DEN HEUVEL B.V.	
Winkel geopend dinsdag, donderdag en zaterdag 9.00–17.00 uur. Geen koopavond. Parkeerruimte aanwezig Girorekeningnummer 31 69 710 Bankrekeningnummer 31 06 80 581 Rabobank – Loosdrecht	*** = postfris zonder plakker ** = ongebruikt met gom * = ongebruikt zonder gom - = gebruikt Uitsluitend prima kwaliteit. Leveringsvoorwaarden. Aankopen boven f 200,- franco. Betaling binnen 8 dagen; ons onbekende kopers levering tegen 2 referenties, of bij vooruitbetaling.	cert = certificaat Lp. = Luchtpost Nederland en O.F.E. volgens cat. N.V.P.H. De prijzen incl. B.T.W.	• inkoop - verkoop - taxatie • bemiddeling bij aan- en verkoop via veilingen • beleggings-adviezen Winkel Langestraat 59c 1211 GW Hilversum
			Telefoon 035-212931 b.g.g. 02158-21927